

Український Морський Інститут

----- 53 -----

Проф. Др Михайло Міллер

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ПРИЗІВ'Я

IX

Демографічний нарис сармато - алан

ЖЕНЕВА

1947

На правах рукопису
diasporiana.org.ua

Український Морський Інститут

----- 53 -----

Проф. Др Михайло Міллер

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я

IX

Демографічний нарис сармато - алан

Женева

1947

На правах рукопису

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я. ІХ.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ НАРИС САРМАТО-АЛАН.

Всі сучасні нації формувалися історично та стадіально. Відтак були часи, коли жадної з сучасних європейських націй ще не було. Формування та розвиток народу - складний історичний процес, пов'язаний з явищами змішування з іншими народами, розподілом на окремі групи, з переселюванням, розселенням та взаємними впливами. Ці процеси етногенезу, в цілому складають історію народу.

Майже всі сучасні народи, від Атлантийського океану аж до Індійського, формувалися з праарійської або яфетицької основи. Праарійські племена залюднили Європу з початку 3-го тисячоліття до н.е., почавши свою культуру бронзовою добою. Залишки попереднього, неолітичного населення Європи збереглися до наших днів хіба в Піринеях, в вигляді басків. З праарійської основи формуються різні народи, які переходять далі фази свого розвитку та зміни. Так ще в передісторичні часи з праарійської основи виходять 2 галузі - іранська та індо-германська. В напрямку останньої сформувалися очевидячки раніше греко-римляне, кельти, далі германці, пізніше славяне і, наприкінці - лати. На той же час окремі групи ніби то задержалися в спомомому розвитку на перехідній з праарійської до арійської стадії /вірмени/, деякі ж, в умовах ізоляції, збереглися до нашого часу на праарійському ступені /черкеси та деякі інші племена Кавказу/. Напрямок, швидкість та характер розвитку народу залежали від історичних та природних умов. Завдяки цим умовам бачимо як народи в своєму розвитку іноді виявляють бурхливу енергію і в короткий час переходять великий шлях, іноді ж ніби то зупиняються на довгий час, іноді ж цілком розкладаються, змішуючись з іншими народами. В такий спосіб виникали, складалися та розвивалися і мови, автохтонно та стадіально, але, разом з тим з усякими бічними впливами та домішками. Причому історія даної мови не завжди збігається з історією даного народу. Відтак гадаємо, що народи, як і мови, категорії історичного порядку, тобто такі явища, що виникали в часі, розвивалися, змінювалися та зникають, переходячи в нові. Через те так звані "зниклі народи" в історії Європи, в дійсності уявляють собою окремі етапи, чи фази в формуванні сучасних народів. Назпаки, як взяти окремі моменти в історії будь якого сучасного народу і порівняти їх, то виявиться значна різниця в мові, культурі, ба часом і антропологічному складі, ніби то матимемо справу з цілком різними етнічними категоріями. Цю стадіальну різницю знайдемо наприклад між античними римлянами, італійцями часів Відродження та сучасним італійським народом. Таку ж різницю знайдемо між германцями Цезаря - Таціта, часів Реформації та сучасними німцями. Так саме українські славяне часів Володимира - Ярослава, українці часів Богдана Хмельницького та сучасний український народ - різні культурно-історичні категорії, з різною культурою, мовою та мисленням, а на той же самий час - лише окремі етапи в формуванні єдиного сучасного українського народу.

Найбільшою помилкою та блудом єсть відсутність історичної перспективи, завдяки чому народи в своїй історії уявляються як відлічні, незмінні категорії, з питомим їм, також незмінним комплексом особливостей. Цей блуд був характерним для більшості старих історичних шкіл, особливо ж розвитку та догматичного значіння він набув в історичних концепціях німецького нацизму.

Завдяки цьому саме помилковому уявленню про народи, яке закінчене, нерухоме та незмінне організмом в історії, старі наукові школи, досягнувши великої височини в вирченні формального боку історії, разом з тим виявлялися цілком бездомомічними в розумінні самого історичного процесу. Питання ставилося з самого початку невірно. Цим обумовлювалась його нерозв'язність та неминучий тупик для всіх розшуків та досліджень, розпочатих з помилкових передпоядань.

Так наприклад, в питанні національності скитів, старі учені: 1/ К. Нібур, К. Нейман та Маннерт - визначали скитів як урало-алтайський нарід, 2/ Цейс, Мюллердорф - визначали скитів за мидійський нарід, 3/ Д. Самокрасов та Д. Ловайський - за славян, 4/ Бергман і Фресель - за германців, 5/ В. Міллер і Н. Мищенко розглядали скитів, як сумісь народів і 6/ Роулінсон та Брун - цілком відмовилися від вирішення питання етнічного визначення скитів. Така розбіжність та безпомічність вели до розвитку в науці скепсису та песімізму. Наука топлася на місці, та починала трухлявіти.

На сучасному рівні знання та методології історії не тільки підходимо до питання інакше, але й саме питання становимо по інакшому. Знемо скитами населення Надчорноморських країн в 6-3 ст. ст. до н. д. Це ще не була нація в сучасному розумінні, але й не був лише механічний конгломерат народів. Процес розвитку скитського етапу уявляється в слідуєчому вигляді: населення Надчорноморья часів пізньої бронзи - складалося з праарійських, "кімерських" племен. В 8-7 ст. ст. до н. д. з північного Ірану через Кавказ до наших степів вдираються кочові раннь-іранські племена, власне скити. Вони, як носії вищої культури, утворюють передову, прогресивну частину населення степів і, за їх ім'ям, все це населення у греків набуває назвище скитів. Страбон, цілком слушно, каже: "Я стверджую, згідно з думкою давних еленів, що народи північних країн, називалися одним ім'ям "скити" або, як називав їх Гомер, "номади"... Отже за незнанням, окремі народи в кожній країні підводилися під одне ім'я". /1/ Згідно з цим Геродот уживав слова "скити" та "скитський" не в етнічному, але в політичному розумінні. Одним із скитських племен були й савромати. Разом з тим серед скитів були міко-еліни або скито-еліни, були очевидно і окремі монгольські племена, що з'являлися з Азії та які описане в Псевдогіпократовому трактаті. /2/ Археологічні матеріали чітко й точно визначають появу власне скитів з "кобанською культурою" та їх розповсюдження в наших степах. Ті ж самі археологічні матеріали вказують і на те, що місцеві субстратні праарійські елементи зі своєю культурою, доживали в багатьох місцях аж до 3-го ст. до н. д. включно. Що ж до монгольських племен, то їх на той час очевидно було дуже мало, бо крім свідчення Гіпократа, не маємо інших згадок або пам'яток. Деякі виображення на золотих бляхах з Сибіру, натурально виображають сибірських монголів. Всі ж виображення скитів з України, яких відомо чимало, завжди виображають типовий іранський нарід. Єдине відоме нам виображення монгольського персонажу на скитській золотій платівці з України, що знаходилося в Луврі, давно виявилось як фальшування одеських жидків-золотарів типа Рахумовського. Так саме свідчення іранського походження скитів дають всі відомі нам досліджені скитські черепи.

Скити-іранці, що нахарувалися на праарійському субстраті, визначили іранський шлях його дальшого розвитку і скитський період треба розглядати як перехідний, під час якого відбувалося формування в наших степах іранської народності, з повною асиміляцією можливих окремих дрібних монгольських або й фінських груп на тому ж терені.

Сарматами, раніш савроматами називалося вже в 5 ст. до н.д. одно з скитських племін, що сиділо в ті часи на Нижній Волзі /Геродот, Гіпократ/. Сарматський етап, що надходить після скитського /- 2 + 2 ст.ст./ треба розглядати як дальший розвиток іранської народності, що вже склалася. Іранський характер населення наших степів остаточно склався і був остільки наявним до початку нової доби, що античні письменники цілком визначно злуть сарматів - мідянами. У Діодора Сицилійського збереглася нотатка за те, що сармати прийшли на Північне Причорномор'я, з Мидії. /3/ Пліній називає сарматів просто "medorum suboles". /4/ За теж саме одноголосно свідчать так матеріали антропологічні, як і археологічні. В наслідок того в іранському характері сарматського народу сучасна наука не має найменшого сумніву.

Таким чином сарматський, вже повністю іранський етап в процесі етногенезу, уявляє собою продовження та розвиток попереднього скитського перехідного етапу. Синхронічно формуванню сарматських племін на сході Європи, на Заході формувалися з праарійського субстрату - германські племена. Це явище очевидно помічали і античні автори. Пліній пише: "Назвище скитів скрізь переходить в назвище сарматів та германців, так що давнє ім'я лишилося тільки за тими племенами, що посідають найвіддаленіші країни і майже невідомі іншим смертним". /5/

Відповідно вищонаведеному відношенню сарматської стадії до скитської, треба думати, що сарматська мова уявляла собою форму дальшого розвитку скитської. Античні автори помічали цю спорідненість мов і, за свідченням Геродота, савромати говорили по скитському, хоча й не зорсім-чисто. /6/ К. Колобова робила спробу визначити характер сарматської мови на підставі закономірностей в помилках та відсутті елінійської мови в Танаїтських інскрипціях. "Розгляд синтаксичних особливостей мови Танаїтських написів, викриває, як здається, існування не елінійського місцевого населення, що говорило мовою, загальна конструкція якої різко відбивалася від структури грецької мови". /7/ Проф. А. Кедевалов, всупереч К. Колобової, указав на те, що всі взагалі пізні грецькі інскрипції I - IV ст.ст. н.д. писані мовою упадковою, що значно відрізнялася від елінійської класичної. Відтак особливості мови цього часу свідчать за розвиток та зміну грецької мови, а не за вплив на неї сарматської. Цілком слушна вказівка Проф. А. Кедевалопа на методичну помилку К. Колобової, не торкається цілком питання сарматської мови. Судячи ж по тому мовному матеріалу, який дійшов до нас з імонах власних в топонімічних та етнічних назвах, сарматська мова, з боку побудови безумовно близька до скитської, що стверджує й свідчення античних авторів. В другому напрямку сарматська мова, через аланську, переходить в осетинську, яка й уявляє собою зараз ремінісценцію глибокої давнини. Так в Осетії і зараз ріки мають складні назви, в які входить слово "дон" - власне ріка. Як от Гізелдон, Ардон і т.д. З скито-сарматських часів походить і назви наших великих рік, що збереглися й досі, як от Дунай, Дністер, Дніпро, Дон.

Наступна стадія розвитку сарматського народу, що виникла зі скитської, - аланська /3 - 9 ст.ст. н.д./. Ім'ям алан, одного з сарматських племін, римсько-византийські історики злуть тих же сарматів, в їх дальшому розвитку, з початку 3-го ст. Аланська стадія характери-

зуються вищим розвитком матеріальної культури та значними поресуваннями аланських племін, в зв'язку з великим переселенням народів. З 10 ст. н.д. наші літописи згадують алан, що залишилися на Північному Кавказі - Ясами в грузинські - Осами. Їх нащадки - сучасні осетини. Осетини говорять іранською мовою, що в своєму розвитку колись переходила сармато-аланську стадію. Ще на початку 20 ст. осетини зберегли подекуди поганські жертвоприношення /Дзоар/ та старили на могилках своїх померлих кам'яні баби /Цир-ташев/, що структурно дуже нагадували скитські. Також зберегли осетини в якості ремісничої в побуті, ідеології та матеріальній культурі багато рис не тільки середньовічної аланської, але й глибшої, скито-сарматської стадії цього розвитку.

Соціально-економічний устрій. Відповідно основним етапам розвитку Осетинського народу, визначаються і фази розвитку його соціального устрою. Скитський період дає пізню патріархальне родове суспільство, з повним пануванням чоловіка. Формування та розвиток цієї форми суспільства, обумовлено розвитком скотарства до ступеня спеціалізованої господарчої форми, або сільського господарства з ужитком тварин в якості тяглової сили. Класичні картини соціального устрою та відношень пізнього патріархату на базі кліборобства, дає гомеровський епос, особливо Одисея. Пізньо-родовий устрій у скитів, на базі кочового скотарства, також обумовив уже наявність родових старшин, також племенних патріархальних царів. Скитські царі, як і старшини, були носіями приватної власності. Скитські царі, так само як і негритинські царі в Африці та Бразилії ще в 19 ст., вели обмінну торгівлю з заморськими купцями вартістями, які творилися належали ще цілому, або здобувалися в звичайних війнах та грабінках між царями. Завдяки цьому в руках царів зосереджувалася значно майно худобою, рабами та скарбами в золотих речах. Археологічні пам'ятки наочно ілюструють цей устрій. Рясні дрібні могили з небагатим реманентом скитських родових вождів, і на їхній величезні, іноді до 20 мтр. височини - царські могили, що насичалися цілими племенами, і містили в собі, разом з царями, всі їхні скарби.

Сармато-аланська стадія дає вже іншу картину, в наслідок дальшого соціально-економічного розвитку. Царські могили-зникають, але всі могили в масі вже не мають попередньої рівності і досить різко розподіляються на багаті та бідні. Н.Воселовський, що розкопав величезну силу сарматських могил на Кубані, був дуже далекий від соціологічної інтерпретації археологічного матеріалу. Адже і він не міг не помітити різниці в характері скитської та сарматської доби і писав за сарматські поховання: "Звичайно це багатство не може йти в порівнянні до скитських царських могил або до гробниць архонтів в Пантикалеї, але в там ішло про царів, тут же в суцільному цинтарі розуміється поховання не царське, лише заможної класи".

/8/

Це матеріально розшарування указує вже на остаточний розклад родового устрою і розвиток феодальних елементів, в формі створення в кожному племіні економічно та соціально пануючої верхівки. Ця верхівка мала вже приватну власність на майно, яке переходило, як спадщина до дітей, разом з соціально-пануючим станом, в основі якого лежало. Так складаються звичайні роди, з чим пов'язуються і родопі тамги у сарматів, які знаки власності та пануючого стану. Дослідження некрополів осілого сарматського населення на Північному Дону, як і могил кочових сарматських племін, також як і на Кубані,

вказують на наявність пануючої верстви. У осілого населення Понизя Дону панівна верхівка, що складалася очевидно з купецтва, гуртувалася в Танаїсі, яко торговельно-керуючому центрі. Тут сарматська верхівка підлягала значному еліністичному впливу. Соціальна організація Танаїсу була досить складною, що було обумовлено так бінаціональністю міста, як і його торговельним характером. Судячи по Танаїтським інскрипціям, що дійшли до нас, на чолі всього управління, стояв намістник Боспорського царства - presbevt, legat. Під його головуванням стояли 4 міські архонти, з яких 1-й був архонтом-епонімом. Крім того на чолі грецької частини населення стояв Ellenarch, з кандидатом - Diadochos. Крім того був голова митного двору - prosodikos, з греків, та епіметети, що доглядали за громадськими будівлями та будівництвом. Танаїтському пресбевту підлягало і осіле населення городищ Понизя Дону. Страбон пише: "З усіх азійських меотів - одні підкорилися керівникам торговельного міста Танаїса, другі - Боспору. Іноді так ті, як і другі, відпадали від них. Часто керівники Боспору захоплювали увесь терен, аж до Танаїса". /9/ З цього важного Страбонова сповіщення, в з'язку з іншими, та даними археології, можна бачити, що в Танаїтське політичне об'єднання входили не тільки танаїти, що жили по узбережжю Дону, але і частина меотів, що жили по північному узбережжю Озівського моря. Часом Танаїс відокремлювався від Боспору і тоді творив самостійну греко-варварську державу.

На чолі кочових сарматських племен - стояли князі-воєводи. Влада їх була значно нижча, порівнюючи до скитських царів, бо вона була ще обмежена значною верхівкою племені. Найближче можна порівняти до сарматських племенних князів-герцогів - германських племен, до створення держави. Ця варварських "герцогів", або князів, з державною владою, греки звали архонтами, відрізняючи від скитських царів-базілеїв. Поховання кочових сарматів на Дону - відомі, головним чином з випадкових знахідок. Більшість археологічних розвідок та розкопів переводилася саме на Понизі Дону, де досліджувалися поховання осілих сарматів. Басейн Середнього Дону лишився систематично не дослідженим. Проте маємо таку надзвичайну знахідку, як поховання сарматської архонтеси з 2-3 ст. н.е., відому під назвою "Новочеркаського скарбу". Це поховання можливо ілюструє звідомлення античних авторів за те, що на чолі сарматських племен часто стояли жінки.

Велике переселення народів та безперервний рух після того в Азії тюрських племен, відкинули залишки алан на Північний Кавказ, а далі в гори. Тут в горах, на неприступних скелях, в умовах повної ізоляції, алани ніби то законсервувалися і дальший соціально-економічний поступ народу - ніби то припинився. Сучасні осетини, разом з рудиментами в матеріальній культурі, зберегли незакінчений, перехідний "аланський" соціальний устрій. У них не сформувалося остаточно шляхетство, як у сусідній Кабарді, або на ще вищому ступені у грузин. Верхівка народу визначається лише в формі "значних родів", на базі земельної власності /Дударови, Канукови та інші/. Ці роди і ведуть свій початок від аланських часів.

Антропологічний тип та вигляд сарматів. Як доводить велика кількість кісткових знахідок з сарматських могил на Волзі, Північному Кавказі, Дону та в Криму, сармати, як сформована народність, мали загальний константний антропологічний тип. Вони були середнього зросту, крем'яні, з великим горбатим носом, пласкою потилицею, невисоким лобом та

маленькими китицями рук. Цей тип, добре відомий в антропології під назвою "малоазійського" або "арменоїдного", чітко відбивається вже на Хетських барельєфах з 2-го тисячоліття до н.д. та Іранських з 1-го тис. до н.д. і до наших часів єсть пануючий в Малій Азії та Закавказзі. Зараз найбільш подібний до сарматського антропологічний тип знаходимо серед курдів, частково вірмен та іранців. Можна думати, що відповідно типу, серед сарматів панував чорний колір волосся. Волосся сармати носили довге, як і скити, трохи не по плече, та зачісували їх назад. Вуса та бороду, принаймні люди молодшого віку, голили, можливо під впливом моди античного світу. Сармати, так чоловіки, як і жінки, малювалися, за що свідчать античні автори, а також знахідки при похованнях мінеральної фарби та всякого посуду для масляної фарби.

Химерний вигляд надавали сарматам штучно деформовані голови. Очевидячки ссередком виникнення та розвитку цього досі неясного звичаю, правило Надволжжя, потім Крим, де деформовані черепи стають відомими вже з половини 19 ст. під назвою "Керченських макроцефалів". Слідуюче місце посідають Дін та Північний Кавказ. Найбільшого ужитку цей звичай сягає в 3-4 ст.ст. н.д. серед Надволзьких алан, до П. Рау нараховує серед поховань 70 % деформованих черепів, /10/ а П.Риков - 50 % /11/ На жаль обидва наведені дослідники, не звернули уваги на дуже важне питання, чи вживалася також деформація і у жінок. Принаймні за моїми спостереженнями на терені Волго-Дона, деформовані черепа траплялися лише чоловічі. Якщо цей факт ствердиться, то можна буде сказати, що Надволзькі алани деформували голови всім чоловікам до одного.

Не дивлячись на те, що штучна деформація черепів відома у нас також в часи ранньої бронзи, вживалася вона також у дикунів Океанії, також Південної Америки, особливо Перу, до сього часу не знаємо докладно з чим єсть пов'язаний цей чудний звичай. Чи вживалася деформація черепів лише у деяких аланських племен, чи вона мала соціальне значіння, як наприклад гоління бороди в Спарті, що відзначало спартіатів від гелотів, чи може деформація була пов'язана з якимись релігійно-культовими ув'явленнями та звичаями. Нищодавно було зроблено спробу пояснення деформації природним шляхом, в наслідок пеленання немовлят у кочових народів, до доски. Але ж ця гіпотеза, зовно не обгрунтована і визнання в науці не спіткала. /12/

На Дону деформовані аланські черепи зустрічаються рідше ніж в Надволжжі, причому очевидячки цей звичай був розповсюджений лише серед кочових племен. З некрополів осілого населення Повизви Дону здається не маємо жодного деформованого черепа. Мені відомі нижчеліснуючі випадки: 1/В одному з поховань в могилах, розкопаних П. Леонтьєвим біля Танаїсу /13/, 2/Два черепи з поруйнованих поховань під час будівництва Ростовського н/Д. моста в 1880-х рр. Ця знахідка не було опубліковано і, прадогавши на будівництві французький інженер вивіз черепи до Парижу. /15/, 3/3 могили біля ст. Молеховської, поруйнованої під час переведення тут нафтолягу. /16/ 4/3 могили біля ст. Ільїнської. /17/ 5. Жиров згадує ще за деформовані черепи ніби то з під Таганрогу та з Кобякова городища. Але ці знахідки мені невідомі. Крім перелічених вище деформованих черепів, на Дону відомо ще кілька, але ці вже відносяться до часів ранньої бронзи, або до пізнішого часу.

Що до форми штучної деформації, то проф. К.Яцута, що займався цим питанням, відзначає 3 типи. З цих типів так на Дону, як і на Волзі, переважає "лобно-потилична" деформація, за термінологією

К.Яцуги. В цих випадках деформація творилася тим, що з наймолодшого віку на голову немовляті накладалося з бандажі - перев'язки, що знаходилися під потилицею. В наслідок того череп витягався в видовжено-овальній формі назад та вгору. Разом з тим очевидно зустрічалися й інші форми деформації. Так Мелеховський череп мав "циркульну" деформацію, що творилася в наслідок перев'язок-банд навкруги голови. В цьому випадку череп набував форму конуса, витягнутого просто в гору. /18/

В Криму аланські деформовані черепи зустрічаються одноразово з готськими. Разом з іншими явищами, як от камерні могили те що, характерними для обох культур саме в Криму, можна думати, що тут готи перейняли від алан звичай деформації черепів. Готські деформовані черепи 3-4 ст.ст. н.д. відомі з полів поховань Середнього Наддніпрів'я. В 1942 р. О.Бодяньським в Надпоріжжі, біля с.Ново-Олександрівки, було знайдено деформований череп в розбитому водоземному полі погребальних урн.

З кінця 4-го ст.н.д. деформовані черепи зустрічаються у носіїв культури "інкрустації по золоту" або "поліхромного стилю", що її одні вчені нав'язують до готів, інші до гунів. Череп деформований цього часу і з цією культурою маємо з відомого поховання біля с. Морського Чулеку близько Донського гирла.

У всякому разі звичай деформації черепів, що виникає з початку 3-го ст. у Надволзьких алан, та розповсюджується більш менш по всій Україні між аланами та готами, разом з великим переселенням народів був рознесений по Європі. Тут знаходимо пояснення середньовічних деформованих черепів Європи, що досі стояли осторонь від всієї європейської історії культури.

Р о з с е л е н н я . Скити займали заралом Надчорноморську степову смугу, від р.Яїку /Урал/ до Угорщини. В Раліччї - майже до лінії Станіславів-Тарнопіль. З півночі скитський терен обмежувався смугою лісостепу. Впливи скитської культури простежуються далеко на схід - в степах Середньої Азії та Монголії /Аму-Дарья, Назарик, Ноїн-Ула/. По північному кордону, в смузі лісо-степу - тягнуться ланцюг величезних скитських городищ, через Київщину-Полтавщину-Харківщину, як от найвідоміші з них Більські, Мотронинське, Ахтирське та багато інших /в одній Харківщині зареєстровано 235/. В останні часи виявлений факт наявності таких саме селищ з тією ж культурою на протилежному південному кордоні степу - по лінії лісо-степу понад Кавказьким кряжем. Тут скитські селища виявлено в напрямі Армавір-Моздок. Окремі скитські городища відомі і на Нижньому Дніпрі, знову таки в місцевості вкритій колись лісами - біля с. Знаменки навпроти Нікополя. Степова площа, обмежена цими кордонами, не давала умов для розвитку осілого життя і тут кочували скитські скотарські племена. Античні письменники сповіщають, що в пересуваннях і кочовиків-скотарів спостерігалася закономірна циклічність. В літку вони пересувалися на північні краї степу, а до зими вони повертали до Таррії та Чорноморського узбережжя. Найбільше зосередження величезних скитських царських могил бачимо в околицях Надпоріжжя, з обох боків Дніпра, яку місцевість очевидно Геродот і зве "Гері". Інші з групи царських могил відомі в басейні горішнього Дону, на Кубані та в Криму. Також в районі Надпоріжжя, з правого боку Дніпра, від Кічкаса до Дніпропетровського виявлено волику кількість могильних некрополів скитського нищого населення. Такі ж некрополі відомі в гирлах Дону та на північно-озівсь-

кому узбережжі. Крім указаних вище містин, скитські поховання в могилах та знахідки окремих пам'яток скитської культури відомі по всій Надчорноморській степовій смузі.

Сармато-аланська доба, до великого переселення народів, дає значні зміни терену розселення. Хоч той терен, по старому, обмежується степовою смугою, проте західна частина тієї смуги лишається від сарматів звільненою, очевидно за рахунок розселення в басейні Середнього та Нижнього Дніпра з 3 ст. до н.д. носіїв Латенської культури, а з 3 ст. н.д. - готської. Основним тереном щільного заселення сарматськими кочовими племенами - виступає Нижня течія Волги, простори між р.Яїком /Уралом/ та Доном. Далі йде по кількості сарматських пам'яток - Північний Кавказ, тоді Середній, Нижній Дін та Горішний, в межах нинішньої Вороніжчини і Крим. На півночі сарматські пам'ятки трохи не сягають смуги лісо-степу. На захід від Дону окремі сарматські поховання трапляються аж до нижнього Дніпра. На правому березі Нижнього Дніпра відомі 1-2 пам'ятки /Білозерське городище/. Зустрічаються окремі пам'ятки і на Полтавщині, але тут вони до Дніпра вже не доходять. В Західній Україні - не знаємо жадної пам'ятки сарматської культури.

З повіта Тероболі маємо камінь з символічними знаками, що нагадує камені з сарматськими знаками в Танаїсу. Але ж ті знаки не збігаються з сарматськими і більше нагадують готські, як от на списках того ж часу з с.Камениці Ярославовського повіту /19/, або з с. Сушична на Копельщині.

Таким чином можна сказати, що терен розселення сарматів в основному обмежується на заході лінією відоділа між р.р.Дніпром та Доном.

Залишки селищ осілих сарматських племен знайдено на Нижньому Днірі та на Нижній Кубані. Безумовно такі ж залишки від осель "меотів" повинні бути по південному узбережжю Озівського моря, але дослідів тут переведено не було. Сінхроничні городища на Нижньому Дніпрі, що їх було досліджено та описано В.Гешкевичем /20/, при зовнішній подібності до Нижньо-Донських, виконані іншим археологічним матеріалом, що пов'язує їх з Наддніпрянськими полями поховань.

З опису сарматських племен, що наводить Страбо, також бачимо, що основним тереном розселення сарматів, були степи між Волгою, Доном та Кавказом. Осілі сарматські племена жили по нижньому Дону до Танаїса /Танаїти/, по південному узбережжю Озівського моря - меоти, ще нижче, до Чорного моря - Синди. Вище ж меотів, углуб степів - жили вже кочовики, за яких Страбо пише... "Кочовики, що живуть між Меотідою та Каспійським морем, саме: Навіани, Панкеани, а далі вже племена Сираків та Аорсів... Аорси живуть по Танаїсу, а Сираки по Архадю, що береться з Кавказу та впадає у Меотіду".

На підставі свідонств Птолемеєвих, Ю.Кулаковський склав план розселення сарматських племен /Ю.Кулаковський. "Карта Европейской Сарматии по Птолемею" Киев, 1899 г./ Таку ж мапу ще раніш було складено та видано В.Латишовим, як додаток до його "Inscriptiones antiquae orae septentrionales... Petrop. MDCCCXC. Карти ці де в чому не збігалися і між вказаними науковцями виникла дискусія з приводу з'ясування та розуміння деяких місць Птолемея. Але найбільшою жибю обох карт було те, що при їх окладанні обидва автори, не знаючи археологічного матеріалу, не змогли використувати фактичні данні при тлумаченні Птолемея. До нашого часу обидві ці карти дещо устаріли.

Значні зміни в розселенні відбуваються в зв'язку з великим переселенням народів та в наслідок обумовлених ними пересувань народів, з кінця 4-го ст. Зникають всі без винятку поселення осілих племен, так сарматські на Дону та Кубані, як і готські на Дніпрі. Осіле життя та сільське господарство зникають тут на довгий час, аж до 9-го ст. н.е.

Основним тереном масового розселення алан лишається Північний Кавказ — степи від Дону через Кубань і Терек аж до Кавказького Кряжу. Але й тут, під тиском тюрських племен, хазар, илловців, татар, що з 6-13 ст. хвилями насувалися з Азії, алане потроху відходять у гори, де скупчуються на неприступних височинах північного схилу Кавказького кряжу. Найвидатніший дослідник історії осетинського народу В. Міллер писав: "Я зібрав всі приступні мені свідчення за те, що предки нинішніх осетин під назвищем Осів /грузинські літописи/, ясіг /руські літописи/, алан /византийські та античні письменники/, посідали в старовину величезні простори, що доходили аж до Озівського моря та Нижньої течії Дону. В наслідок історичних обставин, головним чином натиску тюрських племен в першій половині Середніх віків, алане-яси були послідовно витіснені з західних частин свого стародавнього терену і мусили зосередитися в її південних частинах, в долинах та балках Кавказького кряжу, в басейні горішньої Кубані та Терека". /21/ До цього треба додати, що деяка частина аланських племен вже, одійшовши з Дону, кочувала по Кубанських степах аж до татарського наїзду в 13 ст. Тут саме алане-яси сутикалися увесь час з київськими, та особливо Тмутороканськими князями, за що маємо звістки з літописів. Так в 1113 р. Ярополк, син Володимира Мономаха "ходив на половечьскую землю к реце зовомой Дон, і ту взя полон многа... і приведе с собою яси і жену полони ясию".

В нинішній північній Осетії /Дігорії/ та Кабардино-Балкарії залишилися знамениті могильники, що в своїй значній більшості належать аланам, що було доведено тим же В. Міллером і визнано наукою. /22/ Всі ці могильники, здебільшого з камерними похованнями, охоплюють часи від 5 аж до 13 ст. н.е. /Найпівнічніший з них — Махгоск, 10 - 13 ст./ Тут алане створили високу й багату культуру, що уявляє собою стару сармато-аланську, або Північно-Кавказьку, з домішкою до неї виробів "інкрустації по золоту" або "поліхромного стилю". Тут маємо скупчення цих розкішних прикрас, не менше, ніж в Пантікапеї, центрі їх виробництва. На той час як всі шляхи сполучення від Чорного моря по Дніпру, Дону та інших торговельних артеріях того часу були перерізані нападами та пересуваннями гунів, обрив, печенігів, торків та половців — р. Кубань лишилася на в завороті того руку, і по ній то відбувався безперервний зв'язок кримських виробничих осередків аж до верхів'я Кубані та Терека. За ці ж часи аланська культура потроху розгублює свої стародавні особливості, що з 13 ст. остаточно замінюються тією загальною пізньо-середньовічною Кавказькою культурою, що має спільні риси у всіх народів Північного Кавказу і дожила в гірських аулах Осетії аж до нашого часу. Але ж, судячи по археологічному та антропологічному матеріалу тут, в неприступних гірських містинах спасалися від тюрських орд не лише алане, але й готи з Чорноморського узбережжя та Кубані, можливо й греки. Так відносно могильника Горішньої Рутки, розташованого в Дігорії на високій горі над р. Урухом, той же В. Міллер писав: "Якщо порівняти досконалість могильних камер, дорожочність знайдених там речей, значну кількість бурштинового та яшмового намиста, особливу шліхетність черепів, здобутих з цього могильника, то переказ про грецьке або якоесь інше населення, що зайшло сюди, стає імовірним і зрозумілим, бо речі й черепи з Рутки цідком інакші, ніж все, що було здобу-

те до цього часу в могилах Кавказу. Черепи з Рутхи слід відокремити в особливу групу, що характеризується крайньою долихоцефалією /середній index - 71,23/, також і деякими іншими краніологічними ознаками, що становлять досить різку межу між цими черепами та черепами інших могильників Осетії ... Зі свого боку віднести долихоцефальні черепи з Рутхи до стародавніх аланів - рішуче відмовляюся... Золоті речі з Рутхи належать до того варварсько-східного типу, найвищий розвиток якого слід бачити в тих дорогоцінностях, що їх було знайдено в 1853 р. в Турне. в могилі Хільдерика, короля франків... Учені Коше та Хр. Жв. Мінас, давши цьому стилю назвище "Меровінгського", під яким він і єсть відомий в літературі. З датирувальних речей в могильнику В. Рутхи знайдено великий опал з негравійським написом 6 ст. /23/ До цих же висновків відносно могильника Рутхи дійшов й другий видатний дослідник могильників Північного Кавказу - Гр. П. Уварова. /24/

Історія матеріальної культури, відбиває процес етногенези. Без сумніву острівці готських поселень серед аланської маси в горах Північного Кавказу, були асимільовані аланами в процесі формування осетинського народу. Можливо що саме цими історичними подіями пояснюється те, що серед сучасного осетинського народу зустрічається значна кількість ватенів та рудих з синіми очима - тип не властивий іранському народові.

Інша судбина спіткала алан, відрізаних тим же великим переселенням народів, від Північного Кавказу. Частина з них була відкинута на північ, в лісо-степову смугу між Донцем та Доном. Частина попала на Дніпро, в околиці Надпоріжжя, інші на р. Бог та на Прут. Значна частина аланських племен, що з них деякі змішалися з готами під назвою "готалани", захоплена рухом переселення народів, загнала-ся аж в Західну Європу. Тут згодом вони бовсвідно розчинилися в німецькій стихії.

Острівці алан, розкидані по Україні, держаться принаймні до 10 ст., після чого остаточно зникають, увійшовши в формування українського народу.

Найбільшим, та найбільш відомим нам покищо тереном аланських поселень, поза межами Північного Кавказу, після великого переселення народів, в лісо-степових краях, єсть смуга між Донцем та Доном, по р. Тихій Осені. Коло села Верхнього Салтана Волчанського повіту на Харківщині знаходиться велике городище та залишки великого селіща. Тут, на початку IX ст., В. Вабенко відкрив поля поховань з камерними могилами, дослідив яких протягалися довгі роки. Цвинтаріще займає велику площу по балках та допливах Дінця, між селами Салтопом та Рубожним. Камерні могили виявилися того ж типу, що й у Дігорії, в могилах це - аланська культура, зотожми Північно-Кавказької. Значна кількість монет з салтівського могильника-осетинського та абсидські діргеми VI - IX ст. єсть. Факт знахідки в великому розмірі північно-кавказької культури на Донці, в свій час викликав значну сенсацію та цілу низку гіпотез відносно народу, якому та культура належала. /25/

Близький до Салтівського-Зливишинської могильник, також на Дінці, в Овжеському повіті. В 1895 р. в Луганському повіті на Катеринославщині, біля Донця, під час переведення залізниці, було виявлено могильник також з салтівською культурою. Цей могильник лизився подослідженням. До цієї ж культури відноситься і відоме Майдцьке городище, до р. Тихої Осені впадає у р. Дін. Біля городища - залишки великого поселення, що займало площу не менш 15 га /26/. На р. Тихій

Оосні біля с.Верхні Вільшани знаходиться городище тако ж розміру, як і Маяцьке, з такими ж мурами з крейдяного тесаного каменю. Навкруж також сліди поселення.

Пам'ятки аланської культури трапляються на всьому терені визначеному переліченими вище пунктами, причому осередком цієї культури очевидно були селища на Донці біля Салтова.

На захід від Дінця окремі пам'ятки Салтівської культури у вигляді кераміки, форм близьких до Канцірських, відомі і з Полтавщини /с.Климівка Костянтиноградськ. пов. та с.Мачуха Полтавського/. Тотожність аланської культури в Донецько-Донській смузі на всьому протязі 5-10 ст.ст. вказує на безпосередній зв'язок що держався увесь час між аланами Донецькими та Кавказькими.

Другою, очевидячки також значною групою аланських поселень, поки що не знайдених, єсть Надпоріжжя. В 1928 р. на правому березі Дніпра, в долині балки Канцірки, Дніпрельстанівською археологічною експедицією було відкрито рештки цілого керамічного виробництва, в вигляді 19-ти гончарських горнів з величезною кількістю фрагментів аланського посуду салтівського типу. За словами місцевих селян нижче Канцірки, на р.Привільній, далі на степ, також знаходили залишки таких саме горнів з аланською культурою. Теренова обмеженість дослідів Дніпрельстанівської археологічної експедиції смугою затоплення, не давала можливости поширювати та вирішати питання, що виникали в зв'язку з окремими знахідками побіля Дніпра. Тим то питання за форми та розміри вияву й розповсюдження аланської культури в Надпоріжжі, в цілому лишилося невиявленим. Не були розвідані місця, що їх вказували селяне, як розташовані поза смугою затоплення. На б.Канцірці, близько керамічного виробництва, було знайдено залишки сучасного житла, а чи не було десь там же поселення, лишилося невиявленим. Між тим фрагменти аланської кераміки шляхом випадкових знахідок було виявлено палах Кичкаського городища на лівому березі Дніпра біля Запоріжжя та в окремих випадках по всьому лівому березу Надпоріжжя аж до Опрені включно, на протязі коло 90 км. Деякі варіанти цієї кераміки, вказують на існування крім Канцірського, ще якихсь центрів виробництва аланської культури біля Надпоріжжя, що лишилися невиявленими. Але розміри канцірського виробництва, як і наявність очевидно кількох таких осередків, безперечно вказують на широкий ринок попиту та уживання цієї кераміки, який лишився цілком невиявленим. Той ринок міг складатися лише зі значної кількості аланських поселень, що були розкидані десь в басейні великого коліна Дніпра.

Що менш відомостой маємо за аланську культуру на р.Бозі, хоч наявність її там - безсумнівна. Взагалі басейн р.Бога найменш досліджений в археологічному відношенні. В 1931 р. тут було пороведено попередні розвідки експедицією ВУАН під керівництвом Ф.Козубовського. Біля с.Олександрівки експедицією було знайдено кілька кам'яних могил "салтівського типу", вже розграбованих селянами. Отже безсумнівна наявність і тут десь аланських селищ. /27/

Останнім на захід, відомим нам острівцем, аланських поселень, були Яси біляр.Прута.

Не маємо точних історичних відомостей за судьбину аланських поселень на Україні. Ю.Готье, кажучи за донецьких аланів, гадає, що "Якщо вони збереглися за мадьярів, то доля їх була вирішена почосігами, ще більш жижими, ніж мадьяри". Ми не погоджуємося з цією думкою і гадаємо, алано на Україні, як і інші "свої погано" - торки, берендеї, чорні клобуки, коці і т.д., були асимільовані слав'янами під час їх

розселення та увійшли в склад українського народу, в процесі його формування. Розселення алан на Донецько-Донському терені, знаходилося в лісо-степовій смузі, що лежала поза межами панування кочовиків, в тому й печенігів. По всіх же ж місцях поселень аланських так на Дону як і на Дніпрі, аланська культура в 10-му сторіччі безпосередньо заміняється славянською. Залишки славянських поселень цього часу відомі на Верхньому Доні, вище та нижче Вороніжа. В Надпоріжжі Дніпрель-станівською експедицією було виявлено залишки великих славянських поселень з обох боків Дніпра біля Кичкаського перевозу. Залишки славянських осель знайдено і на Спрінському півострові, а окремі знахідки пам'яток славянської культури - на всьому протязі Надпоріжжя.

В сармато-аланах бачимо саме той міст, що з'єднує в історії Боспорське царство з Київською державою, причому саме не з боку формального, а демографічного, та очевидно в якійсь мірі, культурного. Лісо-степові алани увійшли в склад українського народу, і в чималій кількості. Тим то і історія сармато-алан має для нас особливе значіння. Дальші розшуки та накопичення археологічного матеріалу в цьому напрямку, висвітлять нам найбільш темні та неясні сторінки ранньої історії України. /25/.

П р и м і т к и .

1. STRABONIS geographica I, cap. 2, § 27.
2. PSEVDŌ HIPPOKR. "peri aeron, hydaton, topon.
3. DIOD. Sic. II, 43.
4. PLIN. Hist. Nat. VI, 19.
5. Ibid, IV, 81.
6. HEROD, IV, 17.
7. К. КОЛОЗОВА "К вопросу о сарматском языке". Сборник из истории докапиталистических формаций. Изв. ГАИМК, вып. 100. Л., 1933.
К. КОЛОЗОВА. "Еще о сарматском языке". Проблемы Истории Докапиталистических обществ Л. № 1-2, 1935 г.
8. Н. ВЕСЕЛОВСКИЙ. "Курганы Кубанской области в период римского владычества на Северном Кавказе". "Труды XII Археологического съезда в Харькове в 1902 г." т. I, стр. 347. М., 1905.
9. STRAB. Geogr. XI., 2-11.
10. P. RAU. "Die Gräber der frühe Eisenzeit in unteren Wolgagebiet". Foktowske, 1929.
11. П. РЫКОВ. "Очерки по истории Нижнего Поволжья". Саратов, 1926.
П. РЫКОВ. "Суеловский курганный могильник". - "Ученые Записки Саратов. Гос. Универс." XV, Сар. 1905 г.
П. РЫКОВ. "Античный мир в Нижнем Поволжье".
12. Ф. ШИРОВ. "Об искусственной деформации головы". Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та Мат. Культ. А. Н. С. С. С. Р. вып. УШ, стр. 81. М.-Л., 1940 г.
13. П. ЛЕОНТЬЕВ. "Археологические изыскания на месте древнего Танаиса и в его окрестностях". - "Процедей", IV, М., 1854 г.
14. Н. БОРИСЯК. "Несколько слов о новейших археологических находках в Харьковской и Екатеринослав. губ. - "Труды III-го Археологического съезда в Киеве в 1874 г." т. I.

15. А.БОГДАНОВ. "О черепах Крымских могил и донских курганов". Археологическая Выставка, т. II, ч. 1., М., 1873 г.
К. ЯДУТА - "Об искусственно-деформированных черепах на Юго-Востоке России". - "Известия Донец. Гос. Университета", кн. VI, Р. н/Д., 1925.
16. К. ЯДУТА - "Деформированный череп из кургана у ст. Мелеховской". - "Советское краеведение в Азово-Черноморском Крае", № 3. Р. н/Д., 1925 г.
Л. АБАЗА. - "Деформированный череп, найденный коло ст. Мелиховской Півн. Кавк. Краю р. 1927" - "Антропология", Київ, 1931 р.
17. А. КРЫЛОВ. "Сообщение о раскопках у сл. Ильинки". Антропологическая Выставка, т. III, М. 1878 г.
18. Праця К. ЯДУТИ, показ. в прим. 15.
19. L. KOZLOWSKI: "Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej" Lwow. 1939, str. 99.
20. В. ГОШКЕВИЧ. - "Древние городища по берегам Низового Днепра". - "Известия Имп. Арх. Ком." вып. 47., СПб., 1913 г.
21. В. МИЛЛЕР. - "Археологические наблюдения в области чеченцев". Материалы по археологии Кавказа /МАК/, I, М., 1886 г.
22. Ibidem.
23. Ibidem.
24. П. УВАРОВА. - "Могильники Северного Кавказа". МАК, VIII, М., 1900 г.
25. А. ПОКРОВСКИЙ. "Верхне-Салтовский могильник". - "Труда XII Археологического съезда в Харькове в 1902 г." т. I., М., 1905 г.
В. БАБЕНКО. - "Древне-Салтовские придонские окраины". - "Труды XII Археологического Съезда в Харькове в 1902 г.", т. I, М., 1905 г.
В. БАБЕНКО. - "Что дали последние археологические раскопки в Верхнем Салтове". - "Труды XIII Археологического Съезда в Екатеринославе в 1905 г.", т. I, М. 1907 г.
В. БАБЕНКО. - "Новые систематические последования Верхне-Салтовского могильника". - "Труды XIV археологического съезда в Чернигове в 1908 г.", т. III, М., 1911 г.
В. БАБЕНКО. - "Каменный город". Ibidem.
В. БАБЕНКО. "Древние памятники хазарской культуры в ^{с. в. Салтове} у Ibidem.
Ю. ГОТЬЕ. - "Кто были обитатели Верхнего Салтова" Изв. ГАИМК, т. IV, Л., 1927 г.
Ю. ГОТЬЕ - "Железный Век Восточной Европы". М.-Л., 1930 г. гл. III. IV.
- А. СПИЦЫН. - "Исконные обитатели Дона и Донца" - "Журнал Мин. Нар. Просв." 1909 г. Т. I.
26. М. МАКАРЕНКО. - "Отчет об археологических исследованиях в Харьковской и Воронежской губерниях в 1905 г. И. И. А. К. вып. 19, СПб. 1906 г.
М. МАКАРЕНКО. - "Археологические исследования в 1907 г.-1909 г.г. И. И. А. К. вып. 43, СПб., 1911 г.
М. АРТАМОНОВ. - "Саркел и некоторые другие укрепления Северн-Западной Хазарии". - "Советская Археология" VI, Л., 1940 г.
27. Ф. КОЗУБОВСЬКИЙ. - "Археологічні дослідження на території Богесу 1930-1932." Київ, ВУАК, 1933 р.

Література за аланські могильники на Північному Кавказі:

Крім згаданих вище праць В.МІЛЛЕРА /Прим.21/ т. П.УЗАРОВОЇ /прим.24/

Отчет И.ВЛАДИМИРОВА о раскопках у аула Гижгиды Терск. обл., О.И.А.К. за 1897 г. СПб., 1900 г., стр.75. Також "Архив И.А.К." за 1896 г. № 215.

Отчет И.А.К. за 1913-15 г.г. СПб., 1918 г. /Нальчик/.

Описание археологических раскопок и собрания древностей проф. Д. САМОКВАСОВА. "Труды Комитета по устр. XIV арх. съезда в Чернигове". М., 1908 г.

Д. САМОКВАСОВ. - "Основания хронологической классификации и каталог древностей проф. Д. Самоквасова." Варшава, 1892 г.

Раскопки В. ДОЛБЕЖЕВА в Северной Аигории. О.И.А.К. 1882-1888 г.г., СПб., ОИАК. за 1889 г. СПб., 1892 г. і ОИАК. за 1890 г. СПб., 1893 г.

В.АНТОНОВИЧ. - "Дневник раскопок /Камунта/. Протоколы Подготов. Комитета к V-му археолог. съезду в Тифлисе в 1879 г. Прилож. к 1-му выпуску.

Г.РАДДЕ. "Коллекции Кавказского Музея" т.У., табл.У-УІ. Тифлис, 1902 г.

А.БОБРИНСКИЙ. "Раскопки в 1883 г. О.И.А.К. за 1882-1888 г.г. СПб., 1891г.
CHANTRE ERNEST. "Recherches anthropologique dans la Caucase". Paris 1885.

Загальний опис Північно-Кавказьких могильників у Н.Толстого та Н.Кондакова. "Русские древности в памятниках искусства. Вып. III. Древности времен великого переселения народов. М., 1890 г. Загальний опис могильників Салтівського та Півн. Кавказьких у К. ГОТЬЕ "Железный век в Европе". Гл. III-IV. М., 1930 г.

Відомості за алан римських та византийських письменників наведені.

Ю.КУЛАКОВСЬКИЙ. - "Алане по свідельству классических и византийских писателей". Киев, 1899 г.

А.СПИЦЕН. - "Историко-археологические разыскания. Алане". - "Журнал Мин. Народн. Просв." СПб., 1909 г. I.

ТОМАСЧЕК. "Alani". Paulli-Wissowa. Real Encyclopädie der classischen Altertümewissenschaft, I.

BENNINGER E. "Der westgotisch - alanische zug nach Mittel Europa". Leipzig, 1931.

ЖЕБЕЛЕВ С. "Народы Северного Причерноморья в античную эпоху". - "Вестник Древней Истории", № 1 /2/, М., 1938 г.

Известия византийских писателей о северном Причерноморье. - "Изв. ГАИМК", вып. 91. Л.

В И Д А Н Н Я

Українського Суходолового Інституту:

1. **ТИШІН ОЛЕСІЙ** - Мапа Української Метрополії з поясненням, Київ 1944 /31x22/, стор.10 і 1 мапа.
2. **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК** - книга перша. Ваймар, 1945 /31x22/, стор.50.
3. **ВЕДЕ** - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд 1945 /31x22/, сторн.4. Відбитка.
4. **СТАТУТ** парафії Української Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд 1945 /31x22/ сторн.4. Відбитка.
5. **СМІЛЬВЕСТР**, єпископ - Церковний Устрій в Україні. Київ 1945 /31x22/ стор.38.
6. **МИКОЛА ЛІВІЦЬКИЙ** - Дух Вазару. Київ 1946 /31x22/, стор.18.
7. **ІВАН БАГРЬНИЙ** - Чому я не хочу повертатись до СРСР? Відень 1946. /31x22/, стор.16.
8. **В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ** - 22 січня 1946. Женева 1946. /31x22/ стор.12.
9. **ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В ЕМІГРАЦІЇ** - Женева 1946 /31x22/, стор.10
10. **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК** - Книга друга. Київ 1946 /31x22/ стор.40.
11. **МИХАЙЛО МІШЕР** - Нотатка до питання за тризуб. /31x22/ 14 сторінок і одна ілюстрація. Відбитка. Женева, 1946.
12. **УКРАЇНА СОБОРНА** - Збірник під ред. Д-ра Т.Олесевича /друкується/.
13. **ЮРІЙ ЛИПА** - Київ - Вічне Місто. Женева 1946 /31x22/ 15 стор. і одна світлина. Передрук.
14. **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ЗБІРНИК** - Книга перша. На чужині 1947. /31x22/ 86 сторн. + 5 світлин та 1 мапка.

Українського Морського Інституту:

1. **ЮРІЙ ЛИПА** - Чорноморська доктрина. Варшава, 1940 /29x21/ стор.124+6
2. **ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ** - Туреччина. Бібліографічні матеріали. Варшава 1940. /31x22/ стор.68.
3. **Г.І.БРАТІАНУ** - Початки торгівлі на Чорному морі. Варшава 1940, /31x22/, стор.42.
4. **ОЛЕГ КУЛИЧУК** - Чорноморська проблема в українській промисловості. Варшава 1941 /31x22/, стор.50 і 1 схема.
5. **ІВАН ШОВГЕНІВ** - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /31x22/ стор:112 і одна карта.
6. **АНАТОЛЬ ОГІЄНКО** - Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Варшава 1941. /31x22/, стор.32 і 2 схеми.
7. **ІВАН ШОВГЕНІВ** і **ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ** - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльності. Варшава /31x22/ стор.20.
8. **ЮРІЙ ЛИПА** і **ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ** - Чорноморський простір. Атлас. Схеми рис. зав Ст.В. Варшава 1941 /31x22/ стор.46.
9. **ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО** - Організація адміністрації морських портів України. Одеса 1941 /31x22/, стор.34 і 3 схеми.
10. **ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК** - Книга перша. Одеса 1942 /31x22/, стор.68 і 1 схема.
11. **ЮРІЙ ЛИПА** - Емоційні первні в Чорноморському світогляді. Одеса 1942 /31x22/, стор.15. Відбитка.
12. **МАКСИМІАН ПІЄЧКО** - Українська Гетьманська фльота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /31x22/, стор.17. Відбитка.
13. **ЮРІЙ ЛИПА** - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942. /31x22/ стор.165 і 1 мапка.

14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга, Одеса 1942 /31x22/, стор. 67 і 4 аркуші схем.
15. ДІАРІОН, Архiepіскоп - Церква під монголами в 13-14 столітті. Одеса 1942 /31x22/, стор.33.
16. ДІАРІОН, Архiepіскоп - Український Запорозький смит на Афоні. Одеса 1942 /28x20/, стор.16 і 1 ілюстр. Відбитка.
17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя. Одеса 1943 /31x22/ стор.64 і 2 ілюстрації.
18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної географії. Др. ге вид. з передмовою Л. Биковського. Одеса 1943 /31x22/, 150 сторн.
19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів, 1874 - 1943. Біо-бібліографічні матеріали. Одеса 1943 /31x22/ стор.4 і одна ілюстрація. Відбитка.
20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні Всеукраїнської Високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31x22/ стор. 6. Відбитка.
21. ІВАН БИЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ, - Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31x22/ стор.4. Відбитка.
22. ЮРІЙ ЛИПА - Між Півдня. Одеса 1943 /31x22/, стор.7. Відбитка.
23. ДІАРІОН, архiepіскоп - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31x22/, стор.11 і 1 ілюстрація.
24. ВІТОЛЬД ҀЛІНГЕР - Аріяна Елавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксинського" /Чорного моря/ Одеса 1944 /31x22/, стор.13. Відбитка.
25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріали. Одеса 1943 /31x22/ стор.14 і 1 ілюстр. Відбитка.
26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта: Одеса 1944 /31x22/ стор.73 і 1 ілюстрація.
27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31x22/ стор.79 і 1 схема.
28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31x22/ стор.40.
29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно"... Герцфельд 1945. /31x22/, стор.26. Відбитка.
30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга сема. Одеса 1946. /31x22/ стор.44 і одна малка.
31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. Київ 1946 /31x22/ стор.9. Відбитка.
32. МИХАЙЛО МІШЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. I. До історії Танаїса. Ілан міста. Одеса 1946. /31x22/ стор.16 і одна ілюстрація. Відбитка.
33. СТЕПАН ГАЗВСЬКИЙ - "Александрія" в давній українській літературі. Одеса 1946. /31x22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ - Чи були Римерійці в Україні? Одеса 1946 /31x22/ стор.15. Відбитка.
35. МИХАЙЛО МІШЕР - Могила князя Святослава. Женева 1946. /31x22/ 13 стор. і одна ілюстрація.
36. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга восьма. Женева 1946 /31x22/ 54 сторн. і 2 ілюстрації.
37. МИХАЙЛО МІШЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. II. Антична колонізація приозів'я. Женева 1946 /31x22/ 20 сторн. і 2 ілюстрації.
38. ТЕОДОР РАЙНАХ - Мітридат Евпатор Базілевс Понтійський. Женева 1946. /31x22/ 14 сторн. і 1 ілюстр. Відбитка.

39. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. III. Бібліографія до питання за античну колонізацію Приозів'я - Пониззя Дону. Женева. 1946 /31x22/ 15 сторн. Відбитка.
40. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський факультет Таврійського Державного Університету. З коррефератом Доц. Дра М. Антоновича. Женева 1946 /31x22/ 10 сторн. Відбитка.
41. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга дев'ята. Женева 1946 /31x22/ 48 сторн. і 1 аркуш ілюстрацій.
42. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. 2-ге вид. Франкфурт/Майн 1946 /20,5 x 14,5/ сторн. 8.
43. МАРКО АНТОНОВИЧ - Скиття і Єгипет в античному письменстві. Женева, 1946 /31x22/ 15 сторн. Відбитка.
44. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. IV. Скільки було Танаїсів? Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
45. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Шостиліття діяльності Укр. Буходального, Морського та Океанічного Інститутів. Женева 1946 /31x22/ 7 сторн. і одна ілюстрація. Відбитка.
47. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. V. Дослідження Нижне-Гниловського городища. Женева 1946. /31x22/ 19 сторн. і 1 ілюстрація.
47. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга десята. Женева 1947 /31x21/ 80 сторн. + 1 аркуш ілюстрацій.
48. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. VI. Дослідди сарматського некрополю та селища біля ст. Н. Гниловської. Женева 1947 /31x21/ 18 сторн. і один аркуш ілюстрацій. Відбитка.
49. ВОЛОДИМИР ГЛАЗЬОВ - Козача проблема. Женева 1947 /31x22/ 26 сторн. Відбитка.
50. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. VII. Антична торгівля на Приозів'ї. Женева 1947 /31x21/ 27 сторн. і одна мапка.
51. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. X. Візантійська торгівля та культура в Приозів'ї - басейні Дону - Женева 1947 /31x21/ 27 сторн. і одна мапка.

Українського Океанічного Інституту:

1. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України. Київ 1942 /31x22/ сторн. 23 і одна схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім в Харбіні. Одеса-Харбін. 1943 /31x22/ 42 і 4 світлин. Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кієвича. Одеса-Хабаровськ 1944 /31x22/ сторн. 37 і одна мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса-Хабаровськ 1944 /73x49/. Передрук.
5. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31x22/ ст. 47 і 1 мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31x22/ стор. 19 Відбитка.
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса-Володимиросток. 1946. /31x22/ стор. 31.
8. АНДРІЙ КАЧОР - Американська Україна. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
9. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Друге вид. Одеса-Володимиросток 1946 /31x22/ 16 стор. Відбитка.
10. ХАРТІЯ Об'єднаних Націй. Женева 1946 /31x22/ 30 сторн.
11. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Третє вид. Франкфурт/Майн 1946, 8°, 23 сторн.
12. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Женева 1946 /31x22/ 41 сторн. і одна ілюстрація.
13. РОМАН КОРДА - Зелена Україна в час другої світової війни. Женева. 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.

З М І С Т

	Сторн.
Загальне	3
Соціальный устрій	6
Антропологичний тип та вигляд сарматів	7
Розселення	9
Закінчення	14
Примітки	14
Видання Укр. Суходолового, Морського та Океанічного Інститутів	17

-----oooOooo-----